

le: míg a 17. században azokat avatták szentté, akik távoli területeken küzdöttek a katolicizmusért, addig a 18. századra azok tevékenysége vált jelentőssé, akik otthon bizonyították rátermettségüket, amit nagyban támogatt az átalakult vallásos művészet is. Választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy miért maradnak fontosak a szentek a felvilágosodás idején: a mindennapi életben példát mutattak a híveknek. Külön kitér arra a – szerző véleménye szerint – rosszul értelmezett tényre, mely szerint a szentekhez kapcsolódó ünnepek számának csökkentése gazdasági szempontból volt jelentős.

Az utolsó fejezet a rabszolgaság katolikus megítélésével foglalkozik, melyet az amerikai és afrikai rabszolgaság példáján mutat be. Lehner alapvetően arra a következtetésre jut, hogy a kor intézményei mellett a katolikus egyház sem kivétel, a kérdésben ők is véleményt formáltak. Közül olyan példákat, melyek bizonyosan mutatják, hogy a legtöbb misszionárius igyekezett tenni a rabszolgák jobb helyzetéért, míg a felvilágosult gondolkodók legtöbbje csak a szavak szintjén, elméleti síkon gondolkodott a kérdéstről. Emellett azonban arra is kitér, hogy bár sok katolikus ítélte el a rabszolgaságot a felvilágosult jelszó, az emberi egyenlőség nevében, semmilyen katolikus válasz nem érkezett a rasszizmus valós jelenségére. (173. old.)

Összegzésképpen elmondható, hogy Ulrich Lehner könyve igyekszik felhívni a figyelmet a reformkatolicizmus témaköréhez kapcsolódó tévhitekre. Javaslatot tesz arra, melyek azok a területek, amelyek még kevésbé kutatottak, vagy több évtizedes hagyomány miatt értelmezésük helytelen, és újraértelmezésük hozzájárulhatna a kérdés szélesebb körű vizsgálatához. Az igen olvasmányos könyv érdekes adalékkal és megannyi ötlettel járul hozzá a felvilágosodás katolikus történelmének megértéséhez.

(ism.: *Porpáczy Szabina*)

ERNESTI, JÖRG: Paul VI. Der vergessene Papst.

Freiburg, Herder, 2012. 374 old.

ERNESTI, JÖRG: Paul VI. Die Biographie.

Freiburg, Herder, 2015. 528 old.

A szerző, Jörg Ernesti 1966-ban született, 1993-ban szentelték katolikus pappá, tanulmányait Paderbornban, Mainzban és Rómában végezte. Dél-Tirolban, Brixenben és Augsburgban tanított. Kötetének előzménye – harminc év után az első német nyelven írott tudományos munka VI. Pálról – 2012-ben, a II. Vatikáni Zsinat megnyitására 50. évfordulójára jelent meg. A szerző célja a *VI. Pál, az elfelejtett pápa* című kötettel nem volt több, mint a Németországban nem túl népszerű pápa személyéhez új megközelítéseket adni. A kötet nem a teljesség igényével, bevallottan némiképp elsietve került kiadásra. Három évvel később jelent meg az új kötet, *VI. Pál, a biográfia* címen, amelynek elég a borítójára pillantani, hogy megállapíthassuk, a szerző minden bizonnyal kiegészítette művét, ez a kész életrajz. A szerző az olvasó feltételezését meg is erősíti az előszóban; az átdolgozott és lényegesen kibővített kötet van kezünkben, amely valóban 150 oldallal hosszabb is elődjénél.

Sajnos elég hamar, már a tartalomjegyzékek figyelmesebb tanulmányozása közben felébred a gyanú, hogy szerzőnk az ambiciózus alcím elle-

nére sem jutott sokkal tovább a feledésbe merült egyházfő szobrának 2012-es leporolásánál. De nézzük részletesen.

A két kötet szerkezetében az egyetlen eltérés, hogy a 2015-ös biográfia-ba bekerült egy 25 tétel tartalmazó, több mint 80 oldalas forrásgyűjtemény. Természetesen van előszó az új kiadáshoz, sokkal több a kép és a jegyzet, bővült a névjegyzék. A bevezetés és az epilógus lényegében változatlan, a narráció 43 oldalnyi szöveggel lett több. Ennek fele a pontifikátus első szakaszához, a zsinatot tárgyaló fejezethez (Aufbruch), harmada a zsinat utáni válsághoz (Krise), a maradék fele-fele a pápaság előtti és az utolsó évek történetéhez jutott.

A szerző négy fejezetben tárgyalja Giovanni Battista Montini életét, amelyek vízvonalasítói a pápaválasztás, a zsinat lezárása és az 1975-ös szent-év.

Brescia-ban született, apja katolikus jogász, újságíró és politikus, a háború előtt alsóházi képviselő. A háború után fivére lett a törvényhozás tagja, a közéleti elkötelezettség és a politika iránti éber figyelem tehát családi örökség. Kapcsolatát anyjával szorosra fűzték gyermek- és ifjúkori betegségei, amelyek miatt iskoláit is magántanulóként végezte. Fiatalkorát meghatározó élménye a jezsuita, az oratoriánus és a bencés szellemiséggel való találkozás. 1920-tól előbb filozófiát és irodalmat, majd atyai nyomásra és protekcióval egyházbjogot hallgatott Rómában. Diploma, rövid kitérő a varsói nunciaturán, majd gyenge egészsége miatt visszatérés Itáliába, egyenesen a vatikáni államtitkárságra, ahol három évtizeden át, 1954-ig szolgált. Az olasz diákszövetség lelki vezetőjeként barátságot kötött a háború utáni olasz politika meghatározó szereplőivel (Andreotti, Fanfani, Aldo Moro). 1933-ban a fasiszták zaklatásai miatt a diákszövetségben betöltött állását feladta, miközben diplomáciai karrierje egyre magasabbra repítette. Egykori munkatársa, az addigra pápává választott XII. Pius 1939-es békefelhívásának jelentős részét már Montini írta. A háború alatt a kimerülésig dolgozott; irányította a pápai információs szolgálatot, koordinálta a segélyeket, tárgyalt a német nagykövettel és a szövetségesekkel. Hetente felkereste Róma szegénynegyedeit. 1944-ben Tardinivel megosztva a vatikáni államigazgatás vezetője lett, ahol menedéket és megélhetést nyújtott az üldözött későbbi miniszterelnököknek, Alcide de Gasperi-nek.

1954-ben éles fordulat következett pályafutásában, a pápai kúria egyházmegyei igazgatásban teljesen járatlan karrierdiplomatája egyik napról a másikra a legnagyobb olasz egyházmegye érseke lett Milánóban. Bukás vagy előléptetés? A könyvből sem derül ki, mindenesetre beszédes, hogy XII. Pius haláláig akadályozta bíborossá emelését. Montini meglepetésre sikeres főpásztor lett. A háború utáni társadalmi változásokat jól érzékelte. A Milánóba özönlő és az új lakóhelyükön szociálisan elszigetelt munkások közé papokat küldött, templomépítési programot indított. Beiktatáskor a baloldal fellegvárában, az olasz Sztálingrádnak is nevezett Sesto San Giovanni-ban is misézett, felülemelkedve a politikai-társadalmi viszonyokat meghatározó táborszemlélet törzsi logikáján.

Montini már az 1958-as konklávéban esélyes volt, 1963-as megválasztása senkit sem lephetett meg. Pápaként is szerényen, szoros napirend szerint élt és dolgozott. Tanáros habitusával éles kontrasztot jelentett meg az atyáskodó, jóságos XXIII. János pápa után. A zsinatot újraindította, a munkarendet leegyszerűsítette és felgyorsította. Ezzel a reformisták malmára

hajtotta a vizet, közvetlen beavatkozásaival azonban mindig a konzervatív szárnyat erősítette. Az ő érdeme, hogy a zsinat eredményesen zárult és nem követte egyházzsakadás. A zsinatot XXIII. János pápa hívta össze, de a nagyobb munkát VI. Pál végezte el. Ernesti felveti, majd a pápa személyiségéből levezetve nemmel meg is válaszolja a kérdést, vajon VI. Pál összehívta volna-e a zsinatot, ha azt nem örökségül kapja. A zsinatról szóló elemzést az ülésszakok közti szünetekben lebonyolított pápalátogatásokról szóló beszámolók szakaszolják, tördelik.

A pápa a zsinat végére teljesen kimerült. A nehéz döntések, a ceremóniák és az utazások után nyugalmas időkre számított, amelyek nem érkeztek el. A zsinati hatáskörből kivont enciklikák kiadása után a sajtó reakciók, őskonzervatív vezetőként ábrázolta a pár hónappal korábban még haladó szellemként ünnevelt egyházfőt. A katolikus egyház megosztottsága a liturgikus reform, a cölibátus és a fogamzásgátlás kérdéseiben fenyegetett elsősorban egyházzsakadással. A szerző gyakran és jól pontosítja, erősíti fel, vagy összegzi mondanivalóját képek vagy képszerű leírások segítségével. A zsinat utáni mély válság és fenyegető zűrzavar ábrázolásakor ez a módszer válik a közlés legfontosabb eszközévé. Nehezen felejthető, pontosan kifejező a pápa kétségbeesett tanácsalanságát megjelenítő írás. A Sixtus-i kápolnában a római papságnak tartott beszéde közben VI. Pál földre ejti vázlatát, majd széttárt karral kérdezi: Most mit kellene tennem? A krízis a Vatikán falain kívüli nyilvánosság számára a Pieta elleni 1972-es vandál támadás után vált egyértelművé. A megrendült pápa szózatban ismerte be, hogy az egyházban a kétely, a békétlenség, a bizonytalanság és a megosztottság lett úrrá.

VI. Pál – eltekintve I. János Pál pápa 33 napos uralkodásától – az utolsó olasz pápa. Középről ismerte a háború utáni olasz politikai élet meghatározó kereszténydemokrata szereplőit, de a baloldal térnyerését követően sem távolodott el a közélettől. Éppen ellenkezőleg, több gesztust is tett a baloldal felé. Óriási visszhangot keltett például azzal, hogy részvétét fejezte ki Togliatti halálakor. Keserűen vette ugyanakkor tudomásul, hogy hazája törvényei letérnek az egyház által helyesnek vélt útról. Engedélyezték a választ, majd az abortuszt, amelyet életellenes támadásnak minősített.

A végső csapást a meggyőződésére, hogy a politikát az egyháznak civilizálnia lehet és kell, az Aldo Moro elleni merénylet mérte 1978-ban. A túszejtő akció során személyesen járt közbe barátjáért, levelet írt, váltságdíjat ajánlott fel, mindhiába. Aldo Morót nem tudta megmenteni. A kivégzés után a súlyos artrózisban szenvedő pápa 20 napig a világtól elzárkózva, kápolnája puszta kövén, térden állva elmélkedett. A gyászszerartáson nagyon erős belső felindultságban, ószövetségi prófétákat idéző erővel imádkozó pápa képével búcsúzik a szerző VI. Páltól.

Közép-európai történelemtől elvárható módon az új vatikáni keleti politika önálló – bár meglehetősen rövid – egységként került a kötetbe. Nem több mint a béketábor katolikus egyházairól készített madártávlatból felvett leltár. Egyszerűsített eseménytörténeti ismertető. Nem tudunk meg semmit az okokról, amelyek a pápát Casaroli kinevezéséhez és a szentszéki diplomácia éles fordulatához vezették. Kísérlet sincs arra, hogy az egyházfő személyes perspektívájába helyezkedve láthassuk a hidegháború mechanizmusait és kényszereit, ezek hatását a főpásztorra. Magyar vonatkozásban Mindszentyről, a '64-es részleges megállapodásról van szó, illetve az új

keleti politika összefoglalását is a Magyar Népköztársasággal összefüggésben tárja elénk a szerző. Kádár János szentszéki látogatásakor, 1977-ben hangzott el: „Hisszük, hogy a tapasztalat megerősíti a választott út helyességét: ez az út a szakmai párbeszéd útja az egyház és a hívők jogainak és legitim érdekeinek megóvása mellett. Ez az eljárás megértéssel fogadja az állam jogát saját ügyei és gondjai rendezésére. Az igazi cél az egyházi élet békéje, a társadalom minden erejének egyetértése és lojális együttműködése a nemzet mind nagyobb hasznára.”

Az új kötethez írott előszóban Ernesti két érveléssel támasztja alá a források tartalmazó fejezet szükségességét. Az egyik érv Montini szövegeinek magas irodalmi-nyelvi értéke, a másik a források fordításai révén a német kutatók számára nyújtandó segítség. Számos kérdés merült fel bennem már ezt az érvelést olvasva is, és még több a források tanulmányozva.

A bevezetésben foglalt burjánzó, hosszan kitartott laudáció a francia és az olasz nyelv nagy mesteréről elhibázottnak, sőt akár félrevezetőnek is tekinthető, ha hátralapozva kiderül: a huszonöt forrásból csupán tíz íródott olyan nyelveken, amelyeken érvényesülhetett Montini mesteri nyelvtudása.

Távolról sem egyértelmű, hogy adott szöveg magasszintű nyelvi-irodalmi értéke fordításban is megjeleníthető, Montini szövegeit pedig azok sajátos és egyedi stílusa miatt – Ernesti megítélése szerint is – nagyon nehéz fordítani. Ezt a körülményt mintegy figyelmen kívül hagyva, a pápa írásai kizárólag német fordításban olvashatóak.

A szövegek kiválasztásának szempontjai sem érthetőek. A források között találunk részleteket enciklikákból, zsinati iratot, pápai üzenetet, diplomáciai eseményeken elhangzott köszöntőket, hivatalos beszédeket, több prédikációt és apostoli iratot, hitvallást, múzeumi megnyitót, leveleket, táviratot, imádságot és a pápa végrendeletét. A szerteágazó, össze nem függő témákhoz rendelhető egy-egy forrás aligha tekinthető használható szöveggyűjteménynek. VI. Pál életművének legvitatottabb pontjaihoz, a cölibátus és az emberi élet továbbadása témáihoz kapcsolódó források pedig egyáltalán nincsenek a gyűjteményben.

Szembeötlő kivételt képeznek a diplomáciai iratok, amelyek nagy számban képviseltetik magukat. A külpolitika iránt biztosan van érdeklődés, mégis talán joggal merül fel: a feszült német-vatikáni kapcsolatok köréből nem talált fontosabb forrást, mint az Adenauer Rómába érkezésekor elmondott hivatalos köszöntőt? A diplomáciában szokásos formális udvariaskodásokat tartalmazó tucatszövegből semmi lényegeset nem tudunk meg, holott ez a '63-as látogatás súlyos ellentéteket hozott a felszínre. A katolikus német kancellár a korábbi, kemény kommunistaellenes külpolitikát kérte számon VI. Páltól és igyekezett megakadályozni, hogy a Vatikán közvetve elismerje a német-német határt az NDK-ban rekedt katolikusok számára alapítandó új püspökségekkel.

Végül azt is nehéz belátni, hogy az enciklikák szövegének kivonatos német nyelvű közlésével a szerző – kimondott céljának megfelelően – mennyiben segíti a németül olvasó kutatók munkáját. Ezek teljes szövege hozzáférhető a Vatikán honlapján hét nyelven, köztük németül is. Ernesti nem

tesz mást itt, mint a hivatalos fordítást – a forráshely megjelölése nélkül – újra közli, az *Ecclesiam Suamot* ráadásul hibásan.¹

Összefoglalva, a 2012-es kötet elsietettségét, kiegészítésre szorultságát nem feledteti az új munka. A 2015-ös kiadás olyan pontokon gazdagítja a szöveget, ahol az eredetileg sem volt zavaróan hiányos, ugyanakkor nem sikerült pótolni alapvető hiányosságokat. Bővebben tárgyalja a vallásszabadság, a dialógus és az ökumené témáit, ugyanakkor elnagyolt maradt a gyermek- és ifjúkor ábrázolása, hiányzik a lapkiadói tevékenység és a társadalompolitikai írások tárgyalása, a francia kultúrához és annak képviselőihez fűződő szoros kapcsolatának elemzése. Annak ellenére nincs továbbra sem részletes kitekintés az időszak olasz belpolitikájára, hogy VI. Pál számára ez családi és személyes okokból is rendkívül fontos terület volt.

VI. Pál, a 2012-ben még elfelejtett pápa, mára a katolikus egyház szentje. Az eddigi észrevételeket messze megelőzve a könyv legsúlyosabb hiányossága az, hogy erre az ellentmondásra Ernesti új – a szentté avatás után megjelent – könyvében sem találunk megoldást.

A 2012-es kötet egy őszinte kísérlet volt új utakat találni a méltatlanul elfelejtett pápa személyéhez. A próbálkozás egy jól sikerült, sokoldalú, újszerű elemeket tartalmazó kötetben öltött testet, amit öröm volt olvasni. A 2015-ös kötet egészen más benyomásokat tesz az olvasóra. Hamar megfogalmazódhat a gyanú, hogy a szerzőt nem a kérdésekre keresett válaszok megtalálása és a kutatás lezárása, csupán VI. Pál 2014. októberi szentté avatása készítette könyve átkeresztelt és kiegészített kiadására.

Ha bárki úgy jár, mint jómagam, és a könyvtárközi kölcsönzésben tévesen a 2012-es kötetet kapja meg a kért 2015-ös helyett, ne fáradjon annak visszaküldésével és újbóli megrendelésével, olvassa bátran a régit!

(ism.: *Baranyai Balázs*)

¹ A *Dialógus* című fejezet 65. és 66. bekezdése a vatikáni változatban 67 és 68-as számmal kapott. Ugyanezen a honlapon (<https://w2.vatican.va/content/paul-vi/de.html>) megtalálható az első békevilágnapra küldött hivatalos pápai üzenet is, amely 1968-ban volt, és nem az Ernesti által közölt 1967-ben.